

Кривицька Олена

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ВІДМІННОСТІ ЯК ЧИННИК ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Український етнокультурний ландшафт являє собою надзвичайно складне і гетерогенне утворення: із заходу на схід зменшується густина сільського і зростає густина міського населення, зменшується роль європейських елементів природи і культури, загальна оформленість і вітальність культурного ландшафту, зростає континентальність, індустріальність, русифікованість, “сов’єтизованість” і маргінальність середовища. Етнокультурний простір України спрощується у східному й південному напрямках і ускладнюється на північний захід.

Для нього властива екзогенна зональність – центри діючих сил, історичні й регіональні вектори впливу на нього (Росія, Європа, Туреччина, територіально та історично спільні з іншими країнами Слобожанщина, Новоросія, Донбас, Галичина) розташовані поза межами країни та на її кордонах: зони їхньої дії ззовні входять усередину території, послаблюючись і згасаючи.

Загалом культурний ландшафт України складається з 7–10 великих регіонів, які здебільшого збігаються з історико-культурними землями (Волинь, Поділля, Новоросія, Слобожанщина та ін.), що включають кілька адміністративних областей. У регіонів різна історична доля. Вони свого часу входили до складу різних країн (Росія, Австро-Угорщина, Польща). У нинішньому складі ці регіони були об’єднані після Другої світової війни. Окремі з них (передусім Сходу України) розвивалися як складові спільного радянського промислово-індустріального механізму. Тому на часі однією з головних проблем стало взаємоузгодження регіонів.

Отже, Україна структурована з низки окремих, визначених через саму назву й власну історичну долю регіонів. Вона поліцентрична, не має єдиного міцного ядра. Низка великих міст, розташованих уздовж кордонів України, конкурують за вплив зі столицею. Водночас Україна — це не лише перехрестя торговельних шляхів і впливів, це передусім перехрестя кордонів великих геополітичних центрів тяжіння (Європа, Євразія, Чорноморський, Балтійський регіони, Північний Кавказ тощо). Головні центри впливу розташовані на географічній периферії, водночас соціокультурна “периферія” займає середину країни. Середня зона вторинна, похідна, відіграє роль культурно-політичного медіатора. Центри регіонів — великі міжобласні міста, провінційні столиці, що мають тяжіння до розташованих поза Україною центрів інтеграції, внаслідок чого український ландшафт постає не як ядро макрорегіону, а як проміжний складник кількох великих регіонів (Центральна Європа, Балкани, Кавказ, Причорномор’я, Росія та ін.).

Така складність етнокультурної карти віддзеркалює *головну політичну проблему — збирання і збереження цілісності країни в умовах її політичної та соціокультурної строкатості, що означає складне переплетення зовнішньої, регіональної, культурної і національної політик*. Якщо проблема інтеграції країни не буде розв’язана, то напрям інтеграції визначатиме найпотужніший та політично найвпливовіший регіон, що позначиться й на подальшій зовнішній і внутрішній національній політиці.

Етнічне розмаїття України віддзеркалює і специфіку поточних соціокультурних процесів — регіональні відмінності в політичних уподобаннях та світоглядних відмінностях громадян. Ця обставина засвідчує необхідність виваженої та продуманої політики, спрямованої не тільки на подолання регіональних особливостей і взаємоузгодження регіонів, а й на створення сприятливих умов для інтеграції українського суспільства шляхом пошуку ціннісно-сміслових перспектив, що мали б стати спільним знаменником, інтегруючи іноді незбіжні світоглядні відмінності та життєві уклади.

Етнокультурна складність і строкатість українського суспільства, його різноманітність, супротив уніфікації й гомогенізації особливо гостро ставлять питання про мирне співіснування цього соціокультурного та регіонального розмаїття, узгодження незбіжних і конкуруючих за вплив політичних векторів та тенденцій. Унаслідок цього внутрішньополітична і етнополітична стабільність упродовж перших 15 років незалежності справді виявляється здобутком, що закладає підґрунтя і створює умови для подальшого налагодження оптимальних зв'язків між різними частинами України.

Регіональну специфіку України значною мірою відображають актуальні суспільно-політичні процеси, внаслідок чого можна говорити про регіональні й, певною мірою, етнорегіональні особливості, оскільки ставлення громадян України до влади та різних питань поточного суспільно-політичного життя опосередковане здебільшого не стільки етнічними, скільки регіональними особливостями сприйняття, розуміння й оцінювання поточних політичних подій і рішень.

Регіональні розбіжності в оцінці знакових подій минулого і перспектив майбутнього відбилися на оцінці сьогодення. Опитування Фонду “Демократичні ініціативи”, проведене в листопаді 2005 року, виявило істотні відмінності в оцінках населенням різних регіонів України правильності напряму розвитку країни. Якщо в Західній Україні 48,8% опитаних були певні, що в Україні всі процеси відбуваються в правильному напрямі, то в Центрі так вважали 24,7%, на Північному Сході – 12,96%, на Південному Сході – 18%, на Півдні – 14,9%, а на Донбасі – лише 4,7%¹.

Попри формальну тотожність в етноідентифікаціях (за винятком Криму, серед громадян України переважають українці) змістовне наповнення соціокультурної ідентичності та її етнічної складової має істотні регіональні відмінності, що продуковано гетерогенними, іноді неспівмірним уявленнями, переконаннями, практичними пріоритетами тощо, основаними на відмінностях в історичних долях регіонів та їхній ролі в суспільно-політичному житті.

До того ж останніми роками регіональний поділ України за віссю Схід–Захід виявився найвпливовішим чинником структурації актуального політичного поля, набувши вираження та інституційного закріплення в парламентських фракціях і політичних блоках на виборах до Верховної Ради 2006 року. Попри всю свою спрощеність, ця схема відобразила особливості у сприйнятті жителями різних регіонів поточних політичних подій та віддзеркалила відмінності в їхньому суспільно-політичному потенціалі.

Відповідно до результатів зазначеного опитування, проведеного з 20 по 27 грудня 2005 року, більшість респондентів у всіх регіонах відзначили значну схожість у культурі, традиціях і поглядах громадян України і громадян Росії (44,2%), а також українців в Україні і росіян в Україні (48,6%). Водночас у всіх регіонах значно меншим виявився відсоток тих, хто дотримується такої само думки щодо культури, традицій та поглядів жителів Галичини і Донбасу (9,2%).

Більшість жителів усіх регіонів України загалом добре ставиться до мешканців різних областей (у середньому 63%). Однак у ставленні один до одного жителів Заходу, з одного боку, і Сходу та Півдня, з іншого, спостерігається певне відчуження: серед населення Заходу позитивно ставляться до мешканців Сходу та Півдня 57%, а серед останніх 50% висловлюють позитивне ставлення до жителів західних регіонів. Водночас ставлення до іноземної держави (Росії) на Сході та Півдні є помітно кращим (73%), ніж до регіонів своєї ж держави – Центральної (62%) і Західної України (50%), Галичини (50%)².

Значні відмінності спостерігаються й у ставленні жителів різних регіонів до ідентифікаційних питань. Слід зазначити, виявлення етнічності в українському соціумі реалізується здебільшого через структурну взаємодію українського етносу як титульного із російським етносом, що втілюється у ставленні до питання функціонування мов в етнопатрістичному просторі, зокрема статусу російської мови.

За даними згаданого опитування за надання російській мові статусу другої державної виступає принципово різна

частка громадян: на Заході – 3,2%, у Центрі – 27,1%, на Півдні – 54,8%), на Сході – 57,8%. Натомість за збереження статусу державної мови виключно за українською та за використання російської лише на побутовому рівні на Заході виступають 78,6%, у Центрі – 41%, на Півдні – 12,2% і на Сході – 14,6%. “Компромісний” варіант – збереження української мови як єдиної державної із запровадженням водночас російської мови як “офіційної” на регіональному рівні – обстоюють 15,3% на Заході, 25,1% у Центрі, 14,2% на Півдні і 21,3% на Сході.

Серед відмінностей у поглядах представників різних регіонів привертають увагу передусім ті, які свідчать про особливості політичних установок залежно від місця проживання. Так, ставлення до подій національної історії залежить як від етноідентифікаційного, так і від мовного чинників. Низка соціологічних досліджень продемонструвала, що на характер ставлення респондентів до історичних персоналій та подій національної історії справляє вплив чинник етнічної належності та мови спілкування в сім’ї.

Проте мовна ідентифікація особистості може бути як монологічною, так і білінгвістичною. Умови формування білінгвів можуть бути різними – національнозмішана сім’я, поліетнічне побутове середовище, спеціально створені умови для виховання дитини двома мовами у сім’ї та інші. Білінгвізм в Україні є масовим явищем, і тому понад чверть респондентів, які ідентифікують себе українцями, в побутовому спілкуванні зазвичай користуються в однаковій мірі українською та російською мовами.

Як свідчать статистичні дані, насправді в Україні не існує “двомовності” чи “двоетнічності”, як це намагаються довести деякі політики. Адже хоча в етнічному складі України переважають етнічні українці (77,8%), а більшість населення вважає українську мову рідною (повторимо, що рідною її називають 67,5% жителів країни), в країні представлено більше сотні інших етносів, окрім “другого” – російського.

Загалом на момент перепису 2001 р. 87,7% населення вважали рідною мову своєї національності, а 15,5% з-поміж них

вільно володіли російською. Проте майже всі росіяни (98,3%) називали рідною російську, а кожен третій з них (32,7%) вільно володів українською³. Рідна мова (і ще більшою мірою мова сімейного спілкування) не збігаються з етнічною ідентифікацією передусім у південному та східному регіонах. Водночас таких значних розбіжностей немає в центральному регіоні, а в західному – переважає українська. Мовна ідентифікація має й інші виміри: сільські жителі надають перевагу українській, міські (за винятком Львова) – російській або змішаній формі. За рівнем освіти також спостерігаються істотні відмінності – чим вищий рівень освіти, тим вища російськомовна та білінгвістична мовна ідентифікація.

Згідно з даними соціологічного моніторингу в 2005 р. 41,8 % населення спілкувалися вдома переважно українською, 36,4% – російською, 21,6% – російською та українською залежно від обставин. На запитання щодо надання російській мові статусу офіційної громадяни України відповіли: 34,4% – ні, 16,8% – важко сказати, 48,6% – так, 0,1% – не дали відповіді. Водночас необхідність обов'язково вивчати російську мову в загальноосвітніх навчальних закладах зазначили 74,3% респондентів, а англійську – 82,7%⁴.

Міжрегіональні етнокультурні відмінності, відображені в цих даних, призвели до структурування в роки незалежності українського політичного поля через протиставлення регіональних політичних сил за мовною ознакою, але водночас позбавляли найрозвиненіші промислово російськомовні південний і східний регіони своєї етнокультурної та мовної “повноцінності”.

Таким чином, “федералізація” за етнолінгвістичними ознаками, з гаслами якої і далі виступають окремі політичні сили в Україні, є безпідставною, адже вона не в змозі розв'язати наявні проблеми, однак вповні спроможна перевести їх у статус “законсервованого конфлікту”, який у будь-який час може перейти в активну фазу, що підтверджують події в Харківській, Луганській, Донецькій областях навесні 2006 р. Разом із тим

процес перетворення України на федеративну державу передбачає доволі складну юридичну процедуру.

Вплив етнічної належності респондентів позначається передусім на відповідях на запитання про відродження культури в Україні (72% українців та 62% росіян відзначили важливість цієї проблеми). Регіональний розподіл виявив особливу значущість відродження культури в північно-західному та південно-західному регіонах (відповідно 94% та 85%). І навпаки, трохи більше ніж половина всіх опитаних у північно-східному та східному регіонах згодна з важливістю цієї проблеми (відповідно 59% та 63%)⁵. Відзначимо, що на оцінці важливості проблеми відродження культури регіональний чинник позначається чи не найбільше, оскільки частина українців серед опитаних на Сході та Заході майже однакова. Національність респондента позначається також і на орієнтації щодо сучасної західної культури та ставленні до мови. Серед респондентів-українців відзначена вища артикуляція цих уподобань, порівняно з опитаними росіянами. У свою чергу, серед росіян більше уваги приділяється питанню зміцнення сім'ї.

Водночас, належність до українців чи росіян не позначається на оцінці міри збереження національних традицій, за винятком таких, як вживання рідної мови та дотримання національних традицій (відмінності на п'ятивідсотковому рівні). Як свідчать опитування, національні традиції найбільше збереглися в західному регіоні. У ньому ж відзначена найвища артикуляція значущості різних заходів щодо відродження культури в Україні, що є наслідком високого місця національної культури в ієрархії соціальних цінностей серед жителів цього регіону. Натомість респонденти східного регіону найменше висловилися за першочерговість збереження рідної мови.

У всіх регіонах України серед критеріїв етнічної ідентифікації виокремлюють у першу чергу знання рідної мови. Респонденти з Західної України вище оцінюють, порівняно з опитаними зі Східної України, значущість для національності таких критеріїв, як знання мови та громадянство. У свою чергу

на Сході надають більшого значення місцю народження. Стосовно місця проживання як критерію етноідентичності по регіонах фактично не зафіксовано статистично вагомих відмінностей. Проте відмінності за етнічною ознакою позначаються на ступені національної толерантності населення. Серед перелічених в опитуванні етнічних та національних спільнот (росіяни, євреї, поляки, румуни, німці, американці, чеченці), стосовно яких визначався ступінь толерантності, індекс нетерпимості в українців у всіх випадках виявився найбільшим. Найвищий рівень нетолерантності спостерігається в українців західного регіону, які дистанціюються щодо більшості національностей, запропонованих у переліку, дистанційованість позначається на їхньому настороженому ставленні до налагодження близьких стосунків (сімейних, дружніх, сусідських) з представниками інших етнічних спільнот, що свідчить про високий ступінь етноцентричності місцевого населення.

Зазначимо, в міжнаціональній свідомості населення присутні ксенофобійні установки: у 2002 р. – 48%; у 2005 р. – 49%. Це дає підстави припустити, що в українському суспільстві залишається підґрунтя національного ізоляціонізму (у 2005 р. – 50%)⁶.

Існування в етнополітичному просторі суперечностей, пов'язаних із статусом російської мови, проявами ксенофобії, рівнем патріотизму справлятиме великий вплив на інтегративні процеси в етнополітичному просторі України. Однак впевненість респондентів в тому, що нашій країні не загрожують міжнаціональні конфлікти, з кожним роком зміцнюється:⁷

<i>Бояться міжнаціональних протистоянь (%)</i>	<i>1992</i>	<i>2000</i>	<i>2004</i>
	48,9	27,7	12,8

Події кінця 2004 р. та 2006 р. показали, що етнорегіональний чинник здатна активізувати політична нестабільність, спровокована владою. На нашу думку, збереженню лояльності регіонів України сприяє те, що етномовна та економічна

ідентичності стали незалежними в системі міжнаціональної інтеграції.

Підсумовуючи, зазначимо, що серед чинників, які загострюють регіональну диференціацію є:

1. протистояння двох несумісних типів світогляду, що поляризують Україну;

2. нерівномірне розташування продуктивних сил, неефективність державної регіональної політики;

3. регіональні відмінності у процесі етнічної самоідентифікації, політизація ідентифікаційних питань.

¹ Опитування Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова. – 2005. – 28 жовтня–3 листопада.

² Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України // Результати соціологічного дослідження. – Український центр економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова. – 2006. – Лютий.

³ Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001р. – К., 2003. – С. 56–57.

⁴ Українське суспільство 1994–2005. Соціологічний моніторинг. – К., 2005. – С. 68.

⁵ Паніна Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 43–44; Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій... – С. 8–9.

⁶ Українське суспільство... – С. 155.

⁷ Там само. – 59, 68, 156.